

Марија ЦРНИЋ

Каменски ледари

Продирући високо у крашко залеђе Бока Которска се својим особинама од њега јако издваја. То се види и на њеним климатским особинама. На рту Оштром (64 м) јануарска температура је 9,2, док је на Црквицама (1020 м) 0,2. И у самој Боки постоје супротности између удолина с једне стране и гребена с друге. Удолине се састоје од пешчара и глинаца — стијена које не пропуштају воду. Како су удолине ниске то је њихова вегетација средоземног типа. Гребени се састоје од кречњака који пропуштају воду, те су сушни. (*Енциклопедија Југославије* 1 — стр. 651).

Сва сеоска насеља у Боки леже на додиру таквих површина које се могу искоришћавати за двије основне врсте привреде: на једној су страни испод кућа флишне падине покривене глином или увале, вртаче, преседлине или блаже падине покривене црвеницом погодне за земљородњу. На другој су страни изнад кућа, кречњачки одсјеци и стрме стране обрасле жбуњем, шибљем и травом, погодни за сточарство. Како су удолине релативно ниске то је развијено и виноградарство и повртарство (Боривоје Милојевић: *Бока Которска* — Зборник радова САН XXVII, Београд 1953).

Једно од таквих села је и Камено удаљено од Херцег-Новог 3-4 километра, на надморској висини од 520-820 м. Село се састоји од група кућа (Ратковићи, Мандићи, Забрђе, Плоча и Радовићи) које су поређане ободом обрађене плавине на њеном додиру са кречњачким падинама. Почетком овога вијека село броји 76 домова са 456 душа (Накићеновић: *Бока*), док по посљедњем попису у селу живи 259 становника.

„Са сјевера се уздижу: Врањај, Доброштица и Буковина; од истока Драгић и Дјевојачке греде; од запада Црвено брдо и од југа Тајни врх и Котобил. Снијег често пада, и одржи се више дана чак и лети даје велике користи, јер га у варош гоне и продају. На овим горама које народ зове „снијежницама” траје

снијег и по два мјесеца, јер један снијег другог стиже” (Накићеновић: Бока, стр. 456).

Као што се види из овог навода Накићеновића снијег је, тј. лед који се у дубоким јамама Вратла задржавао и љети, доносио користи становницима овога села. Значи, као допунска зарада многим домаћинствима, поред земљорадње и сточарства, била је и продаја леда у Херцег-Новоме.

Село је удаљено од Херцег-Новога око сат хода.

Интересантно је нагласити да је једино ово село у овом крају вадило и продавало лед иако су и сусједна села Жлијеби и Убли имала за то могућности. Вјероватно због веће удаљености ових других села од града, па због тога и тежег транспорта, а вјероватно и због тога што је село Камено у планини за Вратлом имало најбоље јаме из којих се вадио лед, ово село се и једино бавило овим интересантним занимањем.

Од када датира вађење и продаја леда тешко је утврдити. Сигурно је једно, да је развојем хотелерства и туризма у овом крају пред и иза првог свјетског рата овај посао добио шире размјере. У једној изјави општинском уреду у Херцег-Новом 2. априла 1930. тадашњи кнез села Каменог Лазар Бронзић изјављује: „Од давнина постоји обичај да се сваке године у сеоској скупштини даде под закуп лед из села Каменог...”. Да се продаја леда врши од 1891. године можемо са сигурношћу утврдити, јер од те године постоји документација у Херцегновском архиву о лицитацији леда. Тај процес можемо пратити до 1932. године. Од те године немамо никаквих писаних података о лицитацији леда. Највјероватније, да је тих година због ширења продаје вјештачког леда (индустријског) продаја овога леда била толико смањена да до лицитације није ни долазило. Већ 1931. године имамо за то доказ, јер 18. V 1931. у Општинском уреду у Херцег-Новом дао је Ђуро Вуковић Глигоров слиједећу изјаву: „На лицитацији одржаној у Каменома дана 3. маја 1931. ја сам узео под закуп лед (мраз) у Каменома за сезону 1931. и понудио дин. 1220.

Како сам касније дознао Сарајевска пивара даје својим потрошачима лед мукте а такођер и за Херцег-Нови увози из Дубровника то ми лед неће нико узимати а према томе не могу ни платити излицитирану откупнину. Ради тога молим да ме опрости се од излицитиране суме јер ја лед нећу никоме догонити”.

Пошто су прихваћени разлози неизвршења обавезе лици-
танта Вуковића, то је одржана нова лицитација 8. VI исте године са почетном цијеном од 300 динара. Међутим нико се није јавио на лицитацију. Ипак слиједеће 1932. год. извршена је лицитација, али за суму од свега 300 динара што се да закључити да је било

још могућности за продају леда, мада је потрошња вјештачког леда скоро потпуно подмиривала потребе града и околине.

Лицитација је вршена обично почетком године и то код парохијалне цркве Св. Стефана или код цркве Св. Јована. Кнез села писмено је тражио од општинског вијећа Херцег-Нови да одобри сазив сеоског збора. Вијеће је слало одобрење и оглас који је садржавао дан, мјесто и услове лицитације. На збор је долазио већи број домаћина. По Накићеновићу 1913. село броји 76 домова а по записнику из 1910. присуствује лицитацији 40 домаћина. Лицитацији је увијек био присутан и један представник општинског вијећа.

Наводим један примјер записника са лицитације:

„Записник — сеоског збора одломка Каменог држаног дне 6 фебруара 1910 год. код цркве Св. Јована под предсједништвом опћинског повјереника г. Стевана Мандића.

Присутни: Сеоски главар Божо М. Радовић
зборника: четрдесет (40)

Дневни ред:

I Јавна дражба продаје леда иза сеоске планине Вратла;

II Посебни предлози.

Пошто се предсједник збора освједочио да је Оглас опћинског Управитељства од 31. јануара т. г. бр. 264 био редовито проглашен и да је приступио довољан број зборника, отвара збор у 10 сати пр. подне.

На I Пошто је Ђуро Мандић пок. Крста понудио селу највишу своту новаца наиме Кр. 801 — словом осам стотина и једну круну — која се свота има употријебити за поправке сеоцких путова или вода или за друге које најнужније сеоцке потребе; то Збор једногласно закључује да се Ђуру Мандићу пок. Крста дозволи да смије гонити и продавати лед и снијег иза сеоцке планине Вратла, за вријеме од данас до 1/4 јануара 1911, а ни једни други припадник овог одломка да то не смије чинити под нипошто само може узети и доћерати толико колико му је доста за своју потребу у мјесту. — Сваки прекршитељ одлуке овога Збора биће дужан надокнадити све штете, што би их тиме нанио селу и закупнику Ђуру Мандићу пок. Крста.

Закупник је дужан предати речену своту од данас до 15 дана на руке сеоског глаvara.

Овај записник овако састављен би прочитан, одобрен и потписан.

Кнез	Предсједник
Б. Радовић	С. Мандић
М. Станишић, парох	
Мандић Ђуро	Потписи 12 сеоских глаvara”

На сједници вијећа од 29. марта 1910. одобрена је ова лицитација.

Пошто би општинско вијеће одобрило лицитацију о томе је обавијештавало кнеза села Каменог писменим путем, с тим да он обавијести сељане о извршеној лицитацији и име онога ко је лед за ту годину узео под закуп.

Пратећи начин и поступак лицитације током ових 40 година видимо да је мање-више поступак био истовјетан. Но, ипак прелиставајући све ове записнике, огласе и осталу документацију наилазимо на понеке мање интересантности. Тако први записник из 1891. године је веома интересантан јер овдје немамо појединца као лицитатора, већ у продаји учествује читаво село. — „Уговор — данас на састанку код парохијалне цркве Св. Стефана би уговорено између сељана овога сљедеће: Да гони лед иза Вратла на продају по реду свака кућа каменска, која буде вољна, јер ће свака — кад је допадне ред — бити понуђена, само сваки од коња леда што га прода има дати 20 (двадесет) новчића а од машчета 10 (10) новчића у село која ће се свота када се прикупи, употријебити за поправку пута у Вратло. Јован Н. Мандић и Саво Становчић, који су се примили надзираће продају леда, што ће се гонити иза Вратла и исти ће дотичне сељане по реду обзнањивати гдје и коме имају продавати лед, пошто ће се они (тј. ова двојица) с дотичним купцима договорити и осјећи цијену”.

Слиједеће 1892. године јавља се појединац као закупник за продају леда.

Исплата се вршила на два начина: одмах или у двије рате. Тако 1892. г. у уговору стоји: „Половину речене своте датићу о Илин-дану (20 јулија 1892) а другу половину када буде истекао рок овог уговора”. На исти начин извршена је исплата 1893. и 1894. Из уговора из 1910. године којег смо напријед цитирали сума се исплаћивала у року од 15 дана. У многим уговорима не прецизира се рок исплате. Међутим 1931. и 1932. године излицитирана сума новца не полаже се „на руке сеоског кнеза”, већ се полаже у општинску благајну и то у року од 15 дана. Из документације се не може закључити да ли је овај новац остајао у општинској благајни или је дат селу на располагање. Ипак је вјероватније да је овај новац село трошило за своје потребе, јер у извјештају сеоског кнеза из 1931. године општинској управи о продаји леда за последње 4 године стоји: „Тај сав новац потребан је около вода и путова а код потписатога се налази рачун и признанице”. Поред оправке путева и вода новац се употребљавао и за помоћ сиромашним сељанима. Изузетак је и уговор из 1894. кад је новац добијен од продаје леда употријебљен поред горе наведеног и за „украшавање мјесних цркава”.

Сума која се добијала лицитацијом била је различита. Навешћемо неколико података: 1892. године добијено је 162 форинте; 1893 — 200 форинти; 1894 — 280 форинти; 1899 — 340 форинти; 1908 — 621 круна; 1910 — 801 круна; 1927 — 1000 динара; године 1929 — износ је утростручен у односу на 1927. годину и износи 3000 динара, да би већ слиједеће године сума достигла висину од 5100 динара. Идуће 1931. године, из разлога који смо

напријед навели, сума износи свега 1220 динара, да би последње године за коју имамо податак износила свега 300 динара. Сума је расла не само у односу на трошкове живота већ и због саме потражње леда. Упоређења ради, да би се добила бар приближна представа о вриједности леда, навешћемо неколико података. Тако је 1911. године намјештена једнокреветна соба мјесечно коштала 24—30 круна. По изјави Шпира Мандића, који се овим послом бавио 20 година, надница радника износила је 1 круну. Пред други свјетски рат товар дрва коштао је око 25 динара, а коњ леда око 30 динара, по изјави Вука Ајчевића.

Но и поред заједничког договора свију сељана ко ће за одређену годину вршити вађење и продају леда, поред тога што лицитант мора у року од 15 дана или дуже положити одређену своту, и поред тога што су мање више самој лицитацији присуствовали сви домаћини и својим потписом сагласили се са извршеном лицитацијом, наилазимо на честе несугласице и притужбе да се крши договор. Видјели смо да су записнике потписивали сви присутни домаћини и да се увијек изричито наглашавало да „ни један други сељанин из овог села да се није под нипошто усудио трговати с ледом без знања и дозволе (лицитанта)”, него да би лед био потребит коме сељанину за болесно му чељаде тад може слободно, а без ичије дозволе узети га из јама колико му је доста. Случајно да би који припадник овог села повриједио овај уговор биће сматран као кривац и рушитељ реда у селу те ће бити приморан да надокнади штету што би их тиме нанио овом селу и закупнику”. У неким записницима су казне прецизиране, па се 1894. године за први пут предвиђа казна од 5 форинти, а други пут ко се ухвати у прекршај биће оптужен за крађу и предат суду. Ипак, поред свих договора и предузетих мјера, већ 1895. године наилазимо на писмену притужбу групе сељака да се уговор о продаји леда крши. Прекршитељ овог уговора на позив општинског вијећа правда се да није вадио лед из сеоских јама иза Вратла, већ са Сњијежнице и да је претходно о томе обавијести постају на Шљемену „да га не би снашла напаст”. Вјероватно је ова његова исприка узета у обзир, јер о овом случају нема даљих преписки. Априла мјесеца 1899. године општинско управитељство предаје Царском краљевском суду изјаву сеоског кнеза да је један сељанин учинио прекршај продајући коњ леда „из опћинске својине и моли да се казни”. На полеђини уговора из 1892. године стоји примједба са потписом начелника Општине херцегновске: „Јаме из којих се вади лед находе се иза Вратла у сеоским добрима, те је село власно издати под најам овај закуп”.

1930. године поново наилазимо на притужбу сеоског кнеза на кршење уговора о лицитацији, те општинско вијеће доставља притужбу Среској испостави, а иста је враћа натраг уз напомену

да ово спада у надлежност општинске управе и да иста стане на крај сталном оптуживању између појединаца у мјесту Каменом.

Но, општинска управа је, изгледа, у томе била немоћна, јер се 1932. године поново сусрећемо са читавом преписком због прекршаја уговора о лицитацији. Огласом број 1634 од 3. априла 1932. године општинска управа обавјештава село Камено да је закуп леда додијељен Сави Јововићу и упозорава сељане да је само он овлашћен vadити лед из односних јама и продавати га, а да ће сваки покушај других лица „за вађење леда (мраза) бити запрјечен и прекршитељи најстрожије кажњени”. Али већ 28. маја те године Жандармеријска станица из Каменог врши испитивање групе сељака на тражење Среске испоставе и општинске управе, а на основу притужбе сеоског кнеза због прекршаја уговора о вађењу леда. Ова група је присуствовала лицитацији те је директно била упозната о условима лицитације, али извјесни су ипак vadили лед и продавали га у граду. Исти се бране да су они били против лицитације и да ни лицитант „Јововић Саво није требао излицитирати, и тако би био лед да га носи ко хоће, а овако да су сиротиња и да ако и носе лед носе исто са свога земљишта и да негдје морају зарадити парче круха”. Овај предмет је привремено стављен у акта, јер се општински вијећник Лазар Доклестић понудио да ово питање ријеша. Да ли је и у чију корист овај спор ријешен непознато нам је, али како је продаја овога леда јако опала и како од те године није лицитација више ни вршена, то је вјероватно отада лед користило свако домаћинство које је имало за то потребу.

Сав рад око вађења и гоњења леда и продаје није могао обављати лицитант сам. Обично је група од 10—12 људи одлазила у планину да би vadила лед. До прве јаме стизало се из села за сат хода. Из *Драгове јаме* лед се vadио обично до краја јуна. Тада се прелазило на вађење леда у јаму звана *Драгана* која је била на пола пута од стаја до јаме *Извод* која је била и најбогатија ледом и која никада није могла бити исцрпљена. У јаме се силазило помоћу винча или преко дрвених степеница. У јаму су силазила двојица-тројица људи, зависно од бројности групе која се упутила на вађење и од услова саме јаме. Лед се ломео помоћу сјекире, пунио у вреће, износио или извлачио на површину. Када изваде довољно леда да натоваре све коње које су собом повели, крену према стајама (у истој планини село је љети изгонило стоку). Ту стигну пред мрак гдје вечерају и забаве се заједно са чобанима. Буде пјесме, шале, момачких надметања. Ту и преспавају. Ујутро рано ледари се буде, натоваре коње и у село стижу у свануће. По причању Вука Ајчевића обично би ледара који је vadио лед и доћерао га до села замијенио неки други члан из куће који би даље гонио лед у Херцег-Нови. Вјероватно

је то било у оним породицама које су биле бројније и које су економски боље стајале па су могле издвојити са других послова неког члана, а овоме који је вадио лед пружити могућност одмора. Лед се користио већ од марта или априла мјесеца али у мањим количинама. У јулу мјесецу знало се продавати 12 — 18 коња дневно, док је о Госпођин дану (28. августа) некад кретало према Херцег-Новоме и до 45 коња натоварених ледом. У Херцег-Новом лед се продавао кафанама и хотелима: Јадран, Рудник, Топола, Америка и Хотел на плажи у Зеленици. Обично је продају леда вршио лицитант који је позивао остале чланове да учествују у овом раду. Изгледа да је неписано правило било, вјероватно обичај је остао још из ранијих времена (сјетимо се уговора из 1891. године) да лицитант позива по реду сваку кућу да учествује у вађењу леда како би се свима пружила могућност зараде.

Овај рад био је веома напоран и исцрпљујући. Ломљење леда, вађење из јаме, товарење, гоњење у Херцег-Нови (који је удаљен од прве јаме два и по сата хода) захтијевало је велику енергију. По причању Шпира Мандића, који се овим послом бавио више од 20 година, свега пар пута му се десило да пошто прода лед врати се одмах у планину, извади лед и поново се врати у град.

Но поред свега овај рад је доносио потребан приход, али који је многи ледар скупо платио својим здрављем. Како су ледари крећали из села око 1 сат после је подне и требали сат-два и више до јама, то није било времена за одмарање, те су се онако загријани спуштали у ледене јаме, па је овај посао колико год доносио зараду доносио и турбекулозу која је однијела многе младе животе.

Многи старији Камењани се и данас сјећају вјештих ледара, људи који су вршили овај, у правом смислу ријечи, мукотрпни посао: Сава Ђурова Мандића, Шпира Јагошева Мандића, Јанка Филипова Бронзића, Ђура Глигорева Вуковића, Душана Лазарева Вуковића, Пера Николина Мандића, Шпира Видова Милосовића, Блага Николина Радојевића, Милана Драгова Радовчића и данас мртвих ледара Глига Маркова Становчића, Петра Радова Радовића, Вида Стеванова Мандића, Јова Андријина Вуковића и многих других мртвих и живих који овдје нијесу споменути.

Данас је ово несвакидашње занимање старих Камењана скоро пало у заборав. Оно још једино живи у сјећањима понеког од њих и подсјећа на многе непроспаване ноћи и дуге путе од планине Вратла, од ледених јама до Херцег-Новог и Зеленике, на тај у љетној сезони свакодневни тешки пут каменских ледара.

Résumé

LES VENDEURS DE GLACE A KAMENO

Marija CRNIĆ

A la base des documents des archives (1891-1932) de Herceg-Novi, dans ce travail les archives élaborent un métier très intéressant des habitants du village Kameno.

Dans la montagne, derrière Vratlo, se trouvent des fosses profondes: la fosse de Drago, la fosse de Dragana et la fosse Izvod d'où on extrayait la glace qu'on vendait aux cafés et aux hôtels de Herceg-Novi et de Zelenika.

On effectuait ce travail surtout dans le courant des mois d'été. Au début de chaque année, on faisait publiquement la vente aux enchères au village même et un des habitants prenait le tout à ferme et s'occupait de la vente de la glace pour l'année courante.

La somme gagnée était destinée à la réparation des chemins du village, aux eaux des sources et à l'aide des pauvres. Dans deux cas, l'argent a servi pour la réparation des église des villages et pour leurs «ornaments».

L'extraction et la vente de la glace étaient surtout intensives avant et après la première guerre mondiale. Aujourd'hui ce métier a complètement disparu.